

İsmaylova Gültəkin
AMEA Fəlsəfə İnstitutu,
Sosial psixologiya şöbəsi, kiçik elmi işçi
gulya.alibekova@rambler

AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİ VƏ AZADLIQ PSIXOLOGİYASI

*"Səbirin deyil, məhz səbirsizlik
sayəsində xalqlar azadlığa nail olur"...*
Karl Bern

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, azadlıq, müstəqillik, azadlığın psixologiyası, mövcudluq, mübarizə
Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, freedom, independence, psychology of freedom, existence, struggle
Ключевые слова: АДР, свобода, независимость, психология свободы, существование, борьба

Azadlıq problemi qədim dövrdən bəri insanlığı narahat edən problemlərdəndir. Filosoflar, şairlər, yazıçılar, yəni, mütərəqqi fikirli insanlar cəmiyyətdəki çıxılmazlıqları xüsusilə kəskin şəkildə yaşayırdılar. İnsanın həyatı, xalqın ümidləri və istəkləri həmişə azadlıq arzusu ilə bağlıdır. Bu xüsusilə qabarıq şəkildə təcavüzkarlara, işğalçılara, terrorçulara qarşı sülhsevər xalqların mübarizəsiylə bağlı kritik vəziyyətlərdə görünür. Belə məsələ meydana çıxır ki, sülh dövründə azadlıq lazımdır və azadlıq özbaşınalıq, anarxiyadan, özünə sərfəli, digər insanlara zərər verə bilən bir qərarın qəbulundan nə ilə fərqlənir?(3)

Ümumiyyətlə, azadlıq əsrlər boyu insanları narahat edən ən mühüm fəlsəfi məsələlərdən biri olaraq qalır. Nə qədər qəribə olsa da, indiyə qədər bu anlayışla bağlı ortaq məxrəcə gəlmək mümkün olmayıb. Belə ki, məşhur fransız yazıçısı Volter deyirdi: "Zövq verən işi görmək - azad olmaq deməkdir". Bu halda qeyd edilir ki, insanlar elə yaranıb ki, azad olduqları təqdirdə edə biləcəkləri hərəkətlərini adi halda da edirlər. Volterin nöqtəyi-nəzərindən, daxili azadlıq bəzən üçün sağlamlıqla müqayisə edilə bilər - "bəzi insanlar tam ölçüdə ona malikdirlər; başqalar təz-təz onu itirirlər, bir çoxu isə onun yoxluğu səbəbindən xəstələnirlər". Lakin digər məşhur ingilis yazıçısı Bernard Şou başqa fikirdə idi: "Azadlıq məsuliyyətdir. Buna görə də ondan belə qorxurlar". Azadlıq hissi həyat enerjinin böyük potensialıdır, insanları hərəkət etməyə, iradəsini və istəklərini ifadə etmək, şəxsiyyətlərinin tam dərinliyini ortaya çıxarmağa təşviq edir. Bu, öz növbəsində, bu anlayışların bəşəriyyətin inkişafında müsbət və ya mənfi rolunu, yaradıcı və dağıdıcı xüsusiyyətlərini, müstəqillik ideyasının yaradıcı mahiyyətini dərk etməyə kömək edir, çünki müstəqillik - ən müqəddəs dəyərdir və onun qorunması hər kəsin ən böyük vəzifəsidir.(2)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) yaradılması ölkəmizin beynəlxalq arenada sonradan təsdiqi üçün müstəsna rol oynamışdır. AXC liderləri öz Vətəninin müstəqilliyini elan etməklə yanaşı, həm də onu siyasi dünya olkələri sırasındakı tanınmış fiqurantlarından birinə çevirə bilmişdilər. AXC fəaliyyətində əvvəlcə təəcəssüm edilmiş Azərbaycan ideyasının qələbəsi sayəsində keçmiş yüzilliyin sonunda Azərbaycanın müstəqil dövlət quruluşunun dirçəlişi mümkün oldu. Bununla birlikdə vaxtında AXC-in rastlaşdığı və hal-hazırda müasir Azərbaycanın yaşadığı bir çox xarici siyasət problemlərinin oxşarlığı təəcəb doğurmaya bilməz, hərçənd indiki zaman AXC dövründən əhəmiyyətli dərişmədə fərqlənir. Həmçinin də global və regional siyasəti kontekstində. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqi tarixində yaranan birinci respublika idi, çünki, M.E.Rəsulzadənin vurğuladığı kimi "öz yaranmasında türk mənşəli bütün başqa dövlətlər əsasən dinə əsaslanırdı, halbuki Azərbaycan Respublikası müasir milli - mədəni öz müqəddəratını təyin etmə bazasında, demokratik dövlət quruluşuna əsaslanır". Öz nəşrlərindən birində Rəsulzadə, qeyd edirdi: "xalq millətə yalnız o anda çevrilir ki, dövləti yaratmağa öz qətiyyətini göstərir və buna təkid edir" (4)

Bu hadisənin tarixi əhəmiyyətini təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün İslam dünyası üçün yüksək qiymətləndirilməsi üçün o zaman dünyada yəddi müstəqil müsəlman dövlətlərin mövcud olduğunu qeyd etmək kifayət edir - Türkiyə, İran, Əfqanıstan, son günlərini yaşayan Buxara əmirliyi və

Ərəbistanın üç kiçik monarxiyası. İslam dünyasında dövlət idarəçiliyinin zülümkar sistemlərinin tam hökmranlığı vəziyyətində, məşhur latın "sakit köləlikdənsə, təhlükələrlə dolu azadlıq daha yaxşıdır" kəlamına uyğun olaraq, gənc Azərbaycan millətinin siyasi liderləri kifayət qədər riskli addıma təşəbbüs etdilər. Azərbaycan liderlərinin bu addımını qiymətləndirmək üçün, nəzərə almaq lazımdır ki, 28 may 1918-ci ilə qədər "Azərbaycan" adlı ayrı, hamının qəbul etdiyi milli-inzibati və ictimai-siyasi vahid mövcud deyildi. İlk növbədə bu onunla bağlıdır ki, müstəqillik Azərbaycan xaricində elan edilmişdi. (4)

M.E.Rəsulzadə qeyd edirdi ki, yalnız "28 may 1918-ci ili Bəyannaməni elan edib, Azərbaycan Milli Şurası bu sözlün siyasi mənasında Azərbaycan millətinin mövcudluğunu təsdiq etdi. Bununla "Azərbaycan" anlayışı coğrafiyən, etnoqrafik və linqvistikdən siyasi anlayışa çevrildi". Baxmayaraq ki, müstəqillik bəyannaməsi tarixi ədalətin bərpası və Azərbaycan türklərinin şəxsi dövlət quruluşuna təbii hüququnun reallaşdırılması oldu, belə məsuliyyətli qərarın qəbulu Azərbaycan siyasətçilərindən böyük cəsarət və iradə tələb edirdi. Məsələ ondadır ki, yalnız xarici siyasət amilləri deyil, həm də ölkədə daxili vəziyyət heç də müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasına şərait yaratmırdı. Bundan başqa, 28 may 1918-ci ildə Bəyannamə qəbul edilən zaman Azərbaycanın müstəqilliyi önəmli ölçüdə deklarativ karakterə malik idi. Yəni, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda yeni dövlət strukturlarının formalaşması son dərəcə əlverişli şəraitdə baş verirdi. (7)

Hətta qonşu Gürcüstanla və Ermənistanla müqayisədə Azərbaycanda milli idarə etmə strukturlarının yaradılması prosesləri daha ağır keçirdi. Bu şəraitə diqqət yetirərək, M.E. Rəsulzadə vurğulayırdı ki, "müsəlman Azərbaycanı onun xristian qonşularından daha çox, çar rejiminin zülmünə məruz qalırdı. Ermənilərdən və gürcülərdən fərqli olaraq, azərbaycanlılar hərbi mükəlləfiyyətə (etibarsız element kimi) çağırılmırdılar, dövlət-inzibati xidmətlərə (çox nadir istisna hallar olmaqla) qəbul edilmirdilər, ümumvətəndaş hüquqlarından məhdudlaşdırılırdılar". Nəticədə uzun müddət ərzində azərbaycanlılara hətta xeyriyyə və maarifləndirici istiqamətli ictimai təşkilatları yaratmağa qadağan edilirdi.

Müxtəlif ideyalar da bir-birindən hansı qüvvələrə xidmət etdikləri və hansı məqsədlərə doğru apardıqları ilə fərqlənir. Faydalı məqsədə xidmət edən İdeologiya yaradıcı ideyalara əsaslanırlar, halbuki digər ideyalar əsaslanan ideologiyalar xalqları və dövlətləri tənəzzülə, insanlara sayısız-hesabsız fəlakətlər gətirirlər. Buna görə ideoloji proseslərin tarixinin öyrənilməsi, onların mahiyyətinin və məzmununun dərk edilmələri bu gün ən əhəmiyyətli zərurətlərdəndir.

Hər zaman açıq, sonuna kimi müəyyən edilməmiş azadlıq haqqında məsələlər – bacarıqlarını anlamaq, arzu etmək, hədəflərə nail olmaq, öz şəxsiyyətini müdafiə etmək istəyən insan üçün daima əhəmiyyətli olaraq qalır. Nə qədər dərin o, özünü daxilən azad, müstəqil düşüncəli, öz hərəkətlərinə məsuliyyət daşıyan və mədəniyyətin bir hissəsi olan bir şəxsiyyət kimi hiss edirsə, o qədər də daha kəskin "Mən-azad, sonsuz" və "Mən-azad olmayan, məhdudlaşdırılmış" arasında ziddiyyətdən narahat olur (konkret vəziyyətdə), öz imkanlarının sərhədlərini dəyişdirməklə - "Mən" məhdudiyyətlərinin öhdəsindən gəlməyə çalışır. Azadlıq problemi ilk dəfə fəlsəfədə işlənildiyindən, öz mövcudluğunun bütün tarixi üçün fəlsəfə elmi bir çox "azadlıq", "azadlıq və ehtiyac", "daxili və xarici", "konkret və abstrakt", "nisbi və mütləq" azadlıq, "azadlıq və məsuliyyət" və s.kateqoriyasının izahını verib. (3)

Azadlıq- asılılıq hissinin və öz imkanlarının sərhədlərinin dəyişikliyinə insan tərəfindən dərk etmə həyəcanının xüsusiyyətlərini araşdıraraq, insanın başqa insanlarla qarşılıqlı təsirini ən müxtəlif sosial proseslərdə (başqa əhəmiyyətlinin təsiri daxil olmaqla) təhlil edirlər. Bu müxtəlif yaş mərhələlərində və fəaliyyətin səviyyələrində tərbiyə, təlim (təhsil), yaradıcılıq, özünütəstiqləmə, manipulyasiyadır. Psixologiyanın tərəfdarları ictimai dəyişikliklərin hərəkət güclərini, inqilablar daxil olmaqla, cəmiyyətin sosial təşkilatında deyil, insanların psixoloji vəziyyətində, onların əhval-ruhiyyəsinə axtarırlar. Köhnə quruluşun çatışmazlıqları deyil, yenilik haqqında yenilməz xəyal inqilabın hərəkətedici gücü olub və qalıR. "Harmoniya" axtarışı heç də həmişə insanların əhval-ruhiyyəsinə mövcud quruluşun yaxşılaşmasına aparmır, əksinə, məhvə, radikal düşüncələrə gətirə bilər. Fərdin azadlığı məqsəd deyil, əksinə, arzu və həyat məqsədini həyata keçirmək üçün imkanlar açır. Bir şəxs öz azadlığı ilə nə dəcəyini bilirsə, onu qəbul etməkdən xoşbəxt olacaq. Bu azadlıq həm daxili, həm də xarici ola bilər. Xarici azadlıq və fiziki azadlıq maddi maneələrin olmamasıdır. Daxili azadlıq – şüurlu və şüurlu məhdudiyyətlərin yoxluğudur, seçim, qərarların qəbul olunması azadlığıdır. Belə

azadlığı barmaqlıqlarla və qifillərlə məhdudlaşdırmamaq, yalnız əlaqə münasibət, yaxşı davranış, prinsiplər əsasında həyata keçirmək olar. (5)

O insanın seçimində özünü göstərir. Əgər insanın istədiyi seçim etdiyini düşünürsə, o hansı bir şeyin məhdud olduğunu düşünmür. Hər bir insanın həmişə seçimi olur, amma bu daxili azadlığın nə qədər mövcud olduğuna bağlıdır. Azadlığa münasibətin əks tərəfi də var: nə vaxt ki, insan ondan qorxur, necə hərəkət etdiyini bilmir. Azadlığın psixologiyası güman edir ki, bəzən insana həyat yolunu, davranış modelini seçmək, öz hədəflərini müəyyən etmək və xoşbəxt olmaq üçün etik, mənəvi, dəyər məhdudiyyətləri lazımdır. Mütləq azadlıq haqqında fikir vaxtı belə insanlarda qorxu hissi yaranır, onlar üçün azadlıq əzabların, məyusluğun, ağırlı emosiyaların, təcrid etmənin və yalqızlığın mənbəyi ola bilər. Məhz bu qorxular insanın daxili azadlığının əsas məhdudlaşdırıcısıdır. Bu o deməkdir ki, əgər insan azadlığın yoxluğundan şikayət edirsə, əslində, bəlkə, o sadəcə qarşısında duran seçimdən qorxur. O var, o realdır, amma insana onu qəbul etmək qorxuludur, buna görə ona şəraitə görə öz qərarlarında azad olmadığını demək daha asandır. (1)

Psixi, subyektiv fenomen kimi, azadlıq - insan həyatında aparıcı rolu oynayıb və şəxsiyyətin azadlığının məzmunu onun fərdi xarakteristikalarının köməyi ilə öyrənilir. Azadlığın növbəti xarakteristikalarına həmçinin aiddir: dərk etmə, məsuliyyət, azadlığın qəbulu, azadlıqdan qaçış, azadlığın xarici məhdudiyyətləri və hədəf. Dərk etmə azadlığın ilkin psixoloji şərtidir və insana istədiyi hərəkətlərə görə məsuliyyəti üzərinə götürmək imkanını verir. Məsuliyyət, azadlığın əsas xarakteristikası olaraq, şəxsiyyəti özbaşınalıqdan və azad davranışdan saxlayır. Azadlığın qəbulu insan tərəfindən onun düşüncəsinin bütün alternativlərinin və xüsusilə davranışının, həmçinin edilmiş seçim üçün mümkün məsuliyyəti cəsarətlə dərk etməsiylə nəticələnir. Xüsusilə məsuliyyətin dərkə aydın şəkildə AXC-n yaradıcılarının hər bir addımında seyr edilir.

Azadlıqdan qaçış insanın seçim azadlığından və məsuliyyətdən yayınmanı güman edir. Azadlığın xarici məhdudiyyətləri onun təbii sərhədlərini müəyyən edir. Onlara irsiyyət, fiziologiya, sosial mühitin təsiri və ölüm faizi ad edilir. Və, nəhayət, hədəfin mövcudluğu haqqı azadlığın əldə edilməsi üçün lazımdır, çünki hədəfsiz o neqativ karakter daşıyır. Azadlığın elmi anlayışı iki komponentdən ibarətdir: mənfi və müsbət azadlıq. Bəşəriyyətin ictimai iştirakı sayəsində mütləq olmamağa qadir olan mənfi azadlıq, istəklər, qabiliyyətlər və resursların icazə verdiyi dərəcədə özünü göstərmək üçün özünə məxsus bir şəkildə yaşamağa imkan verir. Öz növbəsində, müsbət azadlıq seçim üçün bir fürsət, həmçinin müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq, ehtiyac və istəklərin təmin olunması, bacarıqların təzahürü və ümumiyyətlə fərdi inkişafın mümkünlüyü kimi başa düşülür. (3)

Fərdi azadlığın müxtəlif təzahürləri arasında, hərəkət azadlığı və azad iradəni ayırırlar. Fəaliyyət azadlığı insan məqsədlərinin və arzularının reallaşması üçün zəruri sosial şərait təklif edir. Fəaliyyət azadlığı insanın arzu və məqsədlərin reallaşdırılması üçün zəruri ictimai şəraitin mövcudluğuna nəzərdə tutur. İradə azadlığı fərdin davranışının birnəqli olmaması deməkdir və onun sərbəst daxili seçimi etmək qabiliyyətini xarakterizə edir. Azadlığın bu cür təzahürü şəxsiyyətin müəyyən bir formasının ilkin formalaşması, eləcə də psixoloji texnologiyaların və manipulyasiya üsullarından təsirlənir. İnsanın əlaqəli davranışı onun mənəvi azadlığı sferasıyla bağlıdır. Bir şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi və şəxsi həyatına müdaxilə etməsi insanın özünü həyata keçirmə proseslərini və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafını pozur. Azadlıq kateqoriyası bir insanın obyektiv həqiqətin biliyi əsasında istəkləri, maraqları və məqsədlərinə uyğun hərəkət etməsi qabiliyyəti kimi təsvir edilə bilər. Yalnız azad şəxsin azad iradəsi vardır və öz həyatının hərəkətlərinin gedişatını seçir. (1)

İnqilabçı davranışın psixoloji tədqiqatı vaxtı yaranan əsas problemlərdən biri onun motivasiyası problemidir – o hiss ki, insanları döyüşlərdə iştiraka görə sakit həyat tərzini tərk etməyə vadar edir. Belə vəziyyətlərdə motivasiyanın iki əsas mənbəyi mövcuddur: mövcud vəziyyətdə öz həyatında ümitsizlik və yaxşılığa doğru dəyişikliklər. İnqilabçı davranışın motivasiyasının izahatlarının əksəriyyəti belədir: 1) "rasional subyekt" modeli ona əsaslanır ki, inqilabçı davranışın subyektləri "səməri hərəkət edirlər, öz maraqlarını hesablayaraq, onları daha dolğun ödənilməsinə ümid" verən tərəfə keçirlər, 2) "insanlar öz etik və maddi dünyasını saxlamağa çalışaraq emosional hərəkət edirlər" güman edən "mənəvi iqtisadiyyat" modeli. Ümumiyyətlə, müstəqilliyə köklənmiş kütürləri hərəkət etməyə məcbur edən məqam, inqilabların izahatı üçün əsaslardan biridir. İkinci – ideoloqların işi. Ancaq, bütün bunların əhəmiyyətlərini azaltmadan, iddia etmək olar ki, ən çətin – üçüncüdür: kütülvə

narazılığın kütləvi inqilabçı hərəklərə çevrilməsi. Dördüncü – hakimiyyətin ələ keçirilməsi taktikasıdır.(2) Yuxarıda qeyd olunan azadlığın psixoloji məqamlarını hər bir siyasi yeniliklər baş verən zaman, həmçinin də, AXC-n misalında müşahidə etmək olar.

AXC-in və başqa müstəqil dövlətlərin 1918-ci ildə dünyanın siyasi xəritəsində yaranması Birinci dünya müharibəsindən sonra global geosiyasi dəyişikliklərin nəticəsi idi. Məlum olduğu kimi, müharibə nəticəsində dörd vaxtilə böyük imperiyaların -Rusiya, Alman, Avstro-Macar və Osmanlı - dağılması baş verdi və bir neçə müstəqil dövlət yarandı. AXC xadimlərinin böyüklüyü və xidmətləri hər şeydən əvvəl onda idi ki, onlar bu mürəkkəb şəraitdə cəsarəti göstərməyi bacardılar, həqiqətən də milli maraqlara və ümumbəşər dəyərlərinə yönəldilmiş müstəqil demokratik dövlət yarada bildilər. AXC ən mühüm diqqəti xarici siyasət məsələlərinə ayırırdı, çünki dövlət müstəqilliyinin bərkidilməsi və saxlanması ən böyük dərəcədə daxili deyil, xarici amillərdən çox asılı idi. Azərbaycanın xalqının milli maraqlarına uyğun olaraq xarici siyasətin keçirilməsi, dünya dövlətləriylə dost münasibətlərinin yaradılması, AXC -i beynəlxalq cəmiyyətin təhüquqlu iştirakçısına çevrilməsi Azərbaycan diplomatiasının əsas hədəli idi.(6)

Bu halda nəzərdə tutmaq lazımdır ki, Cənubi Qafqazda yeni ictimai-siyasi konfigurasiyaların, həmçinin belə adlandırılan "millət-dövlətlərin" yaranmasına, keçmiş Rusiya imperiyasının siyasi-hüquqi sahəsində arxitektolik proseslərin gedişində sətir unifikasiya strukturun aradan qaldırması gətirib çıxardı. Dövlətlərin belə tipi Avropada XVIII-də - XIX əsrin başlanğıcında üzə çıxmışdı. Bu ilk dəfə siyasi coğrafiyanın klassik triadasını formalaşdırmışdı - "millət - ərazi-dövlət", hansı ki, milli-siyasi identikliyə ərazi identikliyi ilə sıx korrelyasiyada baxırdı. Ərazi identikliyi tez-tez münəqişələrə gətirirdi, çünki formalaşan millət-dövlətlər tez-tez eyni ərazilərə iddia edirdi. Buna görə ərazi çəkişmələri 1918-1921 ildə onların qısa müstəqil mövcudluğu boyunca Qafqaz respublikalarının xüsusi atributlarına çevrildi.

Fevral inqilabından sonra, keçmiş Rusiya imperiyasının, həmçinin Şimali Azərbaycanın ərazisində, yeni hakimiyyət orqanları yaranmışdı. Onlar ictimai təşkilatlar Şurası adlanırdılar. Azərbaycanın ərazisində qüvvədə olan Şuraların tipik xüsusiyyəti o idi ki, onların deputatlarının əksəriyyəti erməni və rus milliyətlərinin nümayəndəsi idilər. Bu ona əsaslanırdı ki, azərbaycanlıların arasında sosializm partiyalarının təsiri zəif idi. Ermənilərin ən böyük siyasi partiyası - "Daşnakutyun" bir çox şeydə sosialist-inqilabçılar (eserlər) proqramını təkrarlayırdı. Buna görə Rusiyanın siyasi səhnəsində daşnak partiyası sosialist partiyası kimi qəbul edilirdi və daşnakların rəhbərliyi altında ermənilərin yığcam yaşaması yerlərində işçi deputatların Şuraları təşkil edilirdi. Eyni zamanda aparıcı Azərbaycan partiyası olan "Musavat"ın proqramı - muxtar respublikası formasında Azərbaycan dövlət quruluşunun bərpasını nəzərdə tuturdu.(4)

Rusiya sol partiyalarının Bakı bölmələri, bolşeviklər də daxil olmaqla, müsəvatçılar proqramının həyata keçirilməsini hamıya, əsasən də rus siyasətinə təhlükə hesab edirdilər. Bu səbəbdən, Azərbaycan milli hərəkatına nifrət əsasında, Azərbaycanın tarixində kədərlı rol oynamış daşnakların və bolşeviklərin koalisiyası yaradılmışdı.

Ancaq hətta Bakıda və Azərbaycanın başqa şəhərlərində daşnak-bolşevik Bakı Şurası tərəfindən təşkil edilmiş azərbaycanlıların soyqırımı Azərbaycanın suverenləşdirilməsi prosesini dayandırmışdı. AXC yaranan vaxtdan, azərbaycan-türk ordusunun gəlməsinə mane olmağa çalışırdı. Öz növbəsində Qafqazda Sovet Rusiyasının plasdarmı olmuş Baksovnarkom özü qarşısında Azərbaycanın müstəqilliyinin iddiasına mane olmaq, Bakının öz kontrolunun altında tutmaq və onu qalan Azərbaycandan qopartmaq məsələləri qoydu.(6)

Azərbaycanda türk hərbiçilərinin olması dövrü üçün demək əhəmiyyətlidir ki, AXC liderləri anlayırdılar - Türkiyədən çox güclü asılılıq yolverilməz idi və milli dövlətin quruluşu ideyasına zidd olurdu. Amerika tarixçisi A. Zenkovski qeyd edir ki, " Baxmayaraq ki, "Musavat" və Azərbaycan hökuməti Türkiyəni böyük qardaş, müttəfiq və müdafiəçi hesab edirdi, onlar öz daxili problemlərinin müstəqil həllinə cəhd edirdilər". Bununla belə, türk qoşunlarının gedişindən sonra Azərbaycan ağır vəziyyətdə qalmışdı. Məğlubiyyətə məruz qalan Osmanlı imperiyasının ən yaxın müttəfiqi olaraq, gənc dövlət Türkiyənin dünənkı rəqibləriylə yaxşı münasibətləri qaydaya salmalı idi. Amerika tədqiqatçısı Taeduş Svetoxovskiy yazdığı kimi,ingilis qoşunlarının baş komandanı general Tompson əvvəlcə AXC-da Osmanlı imperiyasının dayağını görürək, onu tanımaqdan imtina etmişdir. Yerli hö-

kumətə açıq etibarsızlığı ifadə edərək, ingilis hərbi komandanlığı Azərbaycan dövlətinin siyasi, ictimai və iqtisadi həyatına aktiv müdaxiləyə başladı. Eyni zamanda Britaniyanın Azərbaycana maraqlarının nə qədər böyük olduğu haqda "Bibi-Heybət" neft şirkətinin sədri Q.Allenin sözləri sübutdur. 1919-cu ilin dekabrında "Financial News" London qəzetinin səhifələrində o bildirdirdi: "Britaniya hökumətinə Bakının və Xəzər neft sahələrinin nəhəng resurslarına güclü təsirən həyata keçirilməsinə qızıl imkanı verilmişdir". (4)

Çox amillər Azərbaycan hökumətinin gələcəyinin olmadığını göstərirdi. Ancaq o Britaniya qoşunlarının komandanlığıyla münasibətlərin qaydaya salması üçün lazımlı diplomatik ölçüləri təşəbbüs edib dayanmadığı bacardı. Tompson vəziyyətin daqiq tədqiqatından sonra aşkar etdi ki, Fətəli Xan Xoyskidən və onun kabinetindən başqa, respublikada başqa bacarıqlı güc yoxdur. Azərbaycan hökumətinin sədriylə görüşdən sonra ingilis generalı yazmışdı ki, bu "Bakıda ən bacarıqlı siyasiçilərdən" biridir.

Hər cür maneələrə baxmayaraq, AXC milli maraqları müdafiə etməyi bacardı, dünya cəmiyyətini bütün xalqlarla və dövlətlərlə sülh içində yaşamaq istəyinə, demokratik prinsiplərə sədəqətli olduğuna inandırdı. 1918-ci ilin noyabrında Azərbaycanın Milli Şurası demokratik dünyanın təhüquqlu üzvü olmaq və beynəlxalq münasibətlərdə fəal iştirak etmək cəhdini ifadə etdi. Bir ildən sonra Antanta tərəfindən AXC müstəqilliyinin tanınması bir çox şeydə Parisdə sülh konfransında Əli Mərdan bəy Topçubaşovun başçılığı ilə Azərbaycan nümayəndə heyətinin yorulmaq bilməyən fəaliyyət nəticəsində baş verdi. Bu yalnız Azərbaycan üçün deyil, həm də bütün Şərq üçün böyük əhəmiyyətli hadisə olmuşdu. AXC Qərb tərəfindən tanınmış ilk müsəlman respublikası oldu.(7)

1920-ci ilin əvvəllərində vətəndaş müharibəsində qələbələrəndən ilhamlanan Sovet Rusiyası Azərbaycana təzyiqləri artırdı. Sovet Rusiyasıyla AXC işğalı "inqilab zəfərinin təntənəli yürüşü" nəticəsi deyil, geosiyasi prosesin tərkib hissəsi idi. Rusiya imperiyasının ərazisində demək olar ki, yeni formalaşan bütün dövlətlərin dağılması, qərbin keçmiş müttəfiqinə qarşı ehtiyatlı davranışının nəticəsidir. Dünya siyasətini müəyyən edən qüvvələr, Rusiyanın öz ərazisində yeni geosiyasi reallıqların dağılmasına və tanınmasına hazır deyildi. Dövlət quruluşunun yaradılması yolunda Azərbaycanın siyasi elitasının gördüyü işin qiyməti o faktın fonunda xüsusilə artır ki, hələ XX əsrin başlanğıcında başqa müsəlman xalqları kimi, azərbaycanlıların böyük əksəriyyətinin şüuru üçün, dini amilin etnik komponentdən üstünlüyü tipik idi. Başqa sözlə, bu dövrdə azərbaycanlıların eynililiyi önəmli ölçüdə milli hisslərdən çox, dünya müsəlman icmasının -ummanın -ənənələri və adətlərinə əsaslanırdı. Azərbaycanın siyasi elitasının xidməti ondan ibarətdir ki, nisbətən qısa müddət ərzində yalnız onlar milli eyniliyin əsas prinsiplərini formalaşdırmağı, həm də kütlələrə onun tətbiq etməsi prosesinə başlamışdı. (6)

Beynəlxalq de-fakto tanınmaya baxmayaraq Cənubi Qafqaz respublikalarının dövlət müstəqilliyi, Qərbdə bu region hələ Rusiyanın tərkib hissəsi hesab edilirdi. Avropa üçün adət edilmiş Rusiyya Antanta iştirakçılarının çoxəsrili, bəzən ittifaq münasibətləri bağlayırdı. Amma yeni, inqilabçı Rusiyya ilə bağlı siyasət hələ formalaşdırılmamışdı. Qərbin AXC-ə və bütün başqa analoji dövlətlərə təmkinli münasibəti məhz bununla izah olunurdu. Cənubi Qafqaz respublikalarının dövlətin suverenliyini beynəlxalq səviyyədə tanınmasına baxmayaraq, Qərbdə region hələ də Rusiyanın tərkib hissəsi sayılırdı. Sovet Rusiyasının silahlı işğalın real təhlükəsi qarşısında AXC-nin müdafiə qabiliyyətinin zəiflədilməsində həlledici amillərdən biri də erməni təcavüzü idi. Lakin ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə hərbi təcavüzü Azərbaycan SSR-in formalaşmasından sonra da dayanmadı.

Bununla belə, azadlığın psixoloji təyini fəlsəfə dərindən o vaxt əldə edir ki, yalnız ayrı konkret hərəklərin və fəaliyyətlərin keyfiyyətinin xarakteristikalarını özünə daxil etmir, həm də bütövlükdə dünyada insanın varlığını özündə birləşdirir. Həmçinin azadlığın məzmunu dialektikanın qanunları ilə şərtlənmişdir, azadlığın fərdi və sosial mənalının mübarizəsini, azadlığın özünəməxsus keyfiyyət dəyişikliklərinin, yəni, insanın dəyər oriyentasiyalarının, şəxsiyyətin istiqaməti və s. möhkəm miyyət dəyişikliklərinin, keyfiyyət dəyişikliklərinin keyfiyyət dəyişikliklərinə keçidini güman edir.(2) 1918-ci ilin mayında Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini Azərbaycanın tarixi sərhədlərindən daha kiçik bir ərazidə bərpa etmişdi. Həmin vaxtın geosiyasi prosesləri AXC-ə Versal Konfransı tərəfindən gərəck tanınmasından bəhrələnməyə imkan vermədi. Bununla yanaşı, AXC xadimləri, demokratik prinsiplərə əsaslanan müasir dövlət quraraq, gələcəkdə dünyanın geosiyasi quruluşunda Azərbaycanın yerini

Avropanın sosial inkişaf modelinə yönəltməsinə müəyyənləşdirmişdir. Onlar Azərbaycanın suveren dövlət kimi dünya cəmiyyətinin hissəsi, Qərbin və aparıcı regional dövlətlərin bərabər hüquqlu partnyoru olmağa qabiliyyətini sübut etməyi bacardılar. Bu gün də xalq böyük minnətdarlıqla yalnız istedadlı dövlət xadimi deyil, həm də azadlıq elçiləri, mahir diplomatlar olan, səyləriylə Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlərinin subyektinə olmaqla yanaşı, öz arzularının həyata keçirilməsi imkanını təmin edən M.E.Rəsulzadəni, A.M.Topçubaşevini, F.X.Xoyskini, A.Ziyadxanovu, Y.V.Çəmənzməninlini və Azərbaycanın bir çox oğullarını böyük ehtiramla yad edir. Beləliklə, azadlıq və ya müstəqillik – öz arzularının həyata keçirilməsi imkanıdır, amma hər şeyin hökmən alınacağına zəmanət deyil. Ona diqqətlə və düşüncə ilə yanaşmaq lazımdır, çünki bir insanın azadlığı başqa insanın azadlığı başladığı yerdə qurtarır. O insanın azadlığını şərti edir. Bu Yer kürəsində insanların bir yerdə ahəngdar yaşaması qanundur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Психология свободы. Реальна ли свобода? <http://www.konspekty.net/stati/statya-psihologiya-svobody.html>
2. Е. И. Кузьмина. Психология свободы: теория и практика <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/46467/ogl.shtml>
3. Андреев А. В. Психология свободы личности: анализ научных трудов XX — начала XXI века // Молодой ученый. — 2016. — №24. — С. 271-274. <https://moluch.ru/archive/128/35497/>
4. История создания АДР, недруги республики и причины распада <https://news.day.az/politics/270014.html>
5. А.В. Юревич, член-корреспондент АН РФ, зам. директора ИП РАН Социальная психология революций <http://www.gazetamim.ru/mirror/Yurevich06.11.12.htm>
6. Балаев А. Мамед Эмин Расулзаде (1884–1955). М. : Флинта, 2009. — 288 с.
7. Rəsulzadə M.E. Milli Təsanüd. S. 25.

AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC AND FREEDOM PSYCHOLOGY

Summary

The article emphasizes that the establishment of the Democratic Republic of Azerbaijan played an exceptional role for the subsequent confirmation of our country in the international arena. In addition, the analysis of the problem of internal and external freedom as one of the basic human needs is given. The article reveals the content of the scientific understanding of freedom, consisting of two negative and positive components. The article also discusses the main psychological factors to achieve the independence of Azerbaijan, emphasizes that this event was not only a result of the geopolitical situation, but ineradicable needs of the people for independence.

AZƏRBAYDJANSKAJA NARODNAX RƏSPUBLIKAX İ PSIXOLOGİAX SVOBODY

Резюме

В статье подчеркивается, что создание Демократической Республики Азербайджан сыграло исключительную роль для последующего подтверждения нашей страны на международной арене. Кроме того, дан анализ проблемы внутренней и внешней свободы, как одной из основных человеческих потребностей. Статья раскрывает содержание научного понимания свободы, состоящей из двух негативных и позитивных компонентов. В статье также рассматриваются основные психологические моменты достижения независимости Азербайджана, особо отмечается, что это событие было не только результатом геополитической ситуации, но и неискоренимой потребности народа в независимости.